

Yhteinen näkemys YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevien ohjaavien periaatteiden noudattamisesta päivittäistavarakaupan hankintaketjuissa

20.8.2015

Päivitetty 4.4.2017

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO

Tausta ja tavoite

Rakenne, rajauksia ja suhde YK:n periaatteisiin

2. PERUSPERIAATTEET

Kansainvälisesti tunnustetut ihmisoikeudet

Yritysten vastuun ulottuvuus hankintaketjussa

Esimerkkejä: miten päivittäistavarakauppa voi olla osallisena kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin

3. OHJEISTUS HUOLELLISUUSPERIAATTEEN NOUDATTAMISEEN

3.1. Huolellisuusperiaate

3.2. Riskiarviot

3.3. Toimenpiteet

Riskien ehkäiseminen

Suosituksia ihmisoikeusriskejä ennalta ehkäiseviksi toimiksi

Auditointi

Toteutuneet kielteiset vaikutukset

Tilannesidonnaisuus

3.4. Viestintä

Hankintaketjujen vastuullisuustyön organisointi

Avoimuus

3.5. Valitusmekanismit

4. JATKOTOIMENPITEET

1. JOHDANTO

Tausta ja tavoite

Tämä asiakirja on kaupan, kansalaisjärjestöjen ja viranomaisten edustajien yhteinen näkemys siitä, miten YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet (tästä eteenpäin YK:n periaatteet) tulisi toteuttaa päivittäistavarakaupan hankintaketjuissa.¹

YK:n periaatteet julkaistiin vuonna 2011 ja ne rakentuvat kolmelle pilarille: valtioiden velvollisuudelle suojella ja edistää ihmisoikeuksien toteutumista, yritysten vastuulle kunnioittaa ihmisoikeuksia sekä ihmisoikeusloukkausten uhrien oikeussuojan turvaamiselle ja uhrien hyvittämiselle.

Osana periaatteiden kansallista toimeenpanoa työ- ja elinkeinoministeriö ja ulkoasiainministeriö järjestävät toimialakohtaisia pyöreän pöydän keskusteluita, joilla pyritään rakentamaan vuoropuhelua eri sidosryhmien kesken sekä selventämään, mitkä ovat kullekin toimialalle olennaiset riskit ja mikä on riittävää riskienhallintaa sekä huolellisuusperiaatteen noudattamista. Päivittäistavarakaupan pyöreä pöytä kokoontui kuusi kertaa marraskuun 2014 ja kesäkuun 2015 aikana. Keskustelun lopputuloksena syntyi tämä yhteinen näkemys YK:n periaatteiden toteuttamisesta päivittäistavarakaupan hankintaketjuissa.²

Paperin tavoitteena on tukea päivittäistavarakaupan yrityksiä siinä, että ne tunnistavat oman roolinsa ja vastuunsa toimialansa arvoketjussa ja pystyvät paremmin välttämään mahdollisen osallisuutensa kielteisten ihmisoikeusvaikutusten aiheutumiseen.

Rakenne, rajauksia ja suhde YK:n periaatteisiin

Tämä paperi noudattaa YK:n periaatteiden rakennetta, missä osio yritysten vastuusta kunnioittaa ihmisoikeuksia on jaettu peruseriaatteisiin ja toimintaperiaatteisiin (tässä kappaleet 2 ja 3). Tässä paperissa jokaisen alaosion yhteyteen on kopioitu sitä koskeva YK:n periaate.³ Lisätietoa periaatteiden soveltamisesta löytyy mm. Ihmisoikeuskeskuksen käntämstä YK:n julkaisemasta tulkintaoppaasta.⁴

YK:n periaatteet koskevat kaikkia yrityksiä niiden koosta, toimialasta, toimintaympäristöstä, omistussuhteista tai rakenteesta riippumatta. Jokainen yritys hankinta- tai arvoketjussa on myös itse yritys, jota nämä YK:n periaatteet koskevat.

Tässä päivittäistavarakaupan paperissa kuvatuilla toimintatavoilla ja ohjeistuksilla ei heikennetä tai rajoiteta YK:n periaatteiden soveltamista eikä toimintatavoilla ole tarkoitus korvata lainsäädäntöä ja valtion roolia ihmisoikeuksien suojelemisessa.

Tässä paperissa määritellyn ohjeistuksen voidaan katsoa koskevan kaikkea yritystoimintaa, jossa tehdään omaa maahantuontia tai markkinoidaan tuotteita omalla nimellä, tavaramerkillä tai muulla erottuvalla tunnuksella. Kaupan alalla tällainen rooli on omien merkkien ja oman maahantuonnin tuotteilla. Näiden toimintaohjeiden tehtävänä on sidosryhmävuoropuhelun kautta tarkentaa ja täsmentää YK:n periaatteita päivittäistavarakaupan hankintaketjuja koskien.

Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia: peruseriaatteen

11. Yritysten on kunnioitettava ihmisoikeuksia. Tämä tarkoittaa sitä, että yritysten on vältettävä loukkaamista muiden ihmisoikeuksia ja puuttuttava kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin, joihin ne ovat olleet osallisina.

12. Yritysten velvollisuudella kunnioittaa ihmisoikeuksia tarkoitetaan kansainvälisesti tunnustettuja ihmisoikeuksia, jotka ymmärretään vähintään ihmisoikeuksiksi, jotka on ilmoitettu ihmisoikeuksia koskevissa kansainvälisissä perusasiakirjoissa ja työelämän peruseriaatteen ja -oikeuksista annetussa Kansainvälisen työjärjestön ILO:n julistuksessa määritellyissä perusoikeuksia koskevissa periaatteissa.

13. Ihmisoikeuksien kunnioittamista koskeva vastuu edellyttää, että yritykset

a) välttävät aiheuttamasta kielteisiä ihmisoikeusvaikutuksia toimintansa seurauksena tai osallistumasta tällaisten vaikutusten aiheuttamiseen ja puuttuvat näihin vaikutuksiin, jos niitä esiintyy;

b) pyrkivät estämään tai lieventämään kielteisiä ihmisoikeusvaikutuksia, jotka liittyvät suoraan yritysten toimintaan, tuotteisiin tai palveluihin liiketoimintasuhteiden perusteella, vaikka yritykset eivät olisi itse olleet osallisina näiden vaikutusten aiheuttamiseen.

14. Yritysten velvollisuus kunnioittaa ihmisoikeuksia koskee kaikkia yrityksiä niiden koosta, toimialasta, toimintaolosuhteista, omistajuudesta tai yritysrakenteesta riippumatta. Yritysten tämän vastuun noudattamiseen soveltamien keinojen mittasuhteet ja kattavuus voivat kuitenkin vaihdella näiden tekijöiden ja yrityksen aiheuttamien kielteisten ihmisoikeusvaikutusten vakavuuden mukaisesti.

15. Ihmisoikeuksien kunnioittamista koskevan vastuunsa noudattamiseksi yrityksillä on oltava käytössä niiden koon ja toimintaolosuhteiden mukaiset käytännöt ja prosessit, mukaan lukien

a) käytäntö, jossa yritys sitoutuu noudattamaan sille kuuluvaa vastuuta ihmisoikeuksien kunnioittamisesta;

b) ihmisoikeuksiin liittyvä huolellisia ennakoarvioiteja koskeva prosessi, jonka avulla määritellään, ehkäistään ja lievennetään yrityksen ihmisoikeusvaikutuksia sekä määritellään, miten yritys puuttuu niihin;

c) menettelyt, joiden avulla yritys voi korjata kaikki kielteiset ihmisoikeusvaikutukset, jotka yritys on aiheuttanut tai joiden aiheuttamisessa se on ollut osallisena.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteen, no. 11–15.

2. PERUSPERIAATTEET

Kansainvälisesti tunnustetut ihmisoikeudet

Yritysten on kunnioitettava ihmisoikeuksia. Kansainvälisesti tunnustetuilla ihmisoikeuksilla tarkoitetaan YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevissa ohjaavissa periaatteissa vähintään sitä tasoa, joka on ilmaistu ja tunnistettu kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja erityisesti kansainvälisen työjärjestön ILO:n työelämän perusperiaatteita ja -oikeuksia koskevassa julistuksessa.

- Seuraavat kolme ihmisoikeusasiakirjaa muodostavat kansainvälisen ihmisoikeusperustan, ns. International Bill of Human Rights -kokonaisuuden, jota on sittemmin täydennetty mm. lukuisten sitovien sopimusten kautta: 1) Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus; 2) Kansalaisyhteiskuntaa ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus; sekä 3) taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus.
- ILO:n julistus työelämän perusperiaatteista ja -oikeuksista kattaa seuraavat oikeudet ja periaatteet: yhdistymisvapaus ja kollektiivinen neuvotteluoikeus, pakkotyön poistaminen, lapsityövoiman käytön poistaminen sekä työmarkkinoilla ja ammatinharjoittamisen yhteydessä tapahtuvan syrjinnän poistaminen.

Yritysten vastuun ulottuvuus hankintaketjussa

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet määrittelevät yritysten vastuun ihmisoikeuksien kunnioittamisesta ulottuvan koko niiden arvoketjuun. Yrityksen vastuun luonne riippuu niiden osallisuuden laadusta kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin.

Yritykset voivat olla tai joutua osallisiksi kielteisen ihmisoikeusvaikutusten aiheutumiseen suoraan oman toimintansa kautta tai ne voivat myötävaikuttaa vaikutusten aiheutumiseen toisen yrityksen tai muun toimijan kautta.

- Näissä tapauksissa yrityksen tulisi lopettaa ja muuttaa toimintaansa estääkseen tällaisten vaikutusten toteutumisen tai lieventääkseen tätä mahdollisuutta.

Lisäksi yritys saattaa olla osallisena epäsuorasti kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin liiketoimintasuhteidensa kautta, jos sen liikekumppanit aiheuttavat tai myötävaikuttavat kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin.

- Epäsuorien vaikutusten kohdalla ensisijainen vastuu on kielteisen vaikutuksen aiheuttaneella. Toimintaan epäsuorasti liikesuhteen kautta osallisena olevalla yrityksellä on kuitenkin vastuu kannustaa vaikutuksen aiheuttanutta tai siihen myötävaikuttanutta tahoa estämään vaikutuksen toteutumisen tai lieventämään sen toteutumismahdollisuutta.

Esimerkkejä: miten päivittäistavarakauppa voi olla osallisena kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin

Suorat vaikutukset

Tämä asiakirja on rajattu koskemaan Suomen ulkopuolisiin hankintaketjuihin liittyvää toimintaa. Jos päivittäistavarakaupalla ei ole omaa tuotantoa ulkomailla, ovat sen mahdolliset ihmisoikeusvaikutukset silloin hankintaketjujen osalta välillisiä (katso myötävaikutus tai epäsuorat vaikutukset alla). Muilla kaupan toiminnoilla voi olla suoria ihmisoikeusvaikutuksia liittyen esimerkiksi henkilöstöön, asiakkaisiin tai tuoteturvallisuuteen, mutta niitä ei tarkastella tässä hankintaan keskittyvässä asiakirjassa.

Myötävaikuttaminen

- *Kohtuuttoman nopeat toimitusajat tai äkilliset muutokset tilauksiin saattavat johtaa työaikoihin, jotka ylittävät sallitut normit tai estävät työntekijöiden riittävän levon.*
- *Yrityksen hankintaketjun ensimmäiseen portaaseen kuuluvasta tehtaassa on toistuvia puutteita työturvallisuudessa, jotka ovat ostajan tiedossa, eikä se reagoi asiaan. Kyseessä voi olla esimerkiksi puutteellinen paloturvallisuus tai puutteelliset suojavarusteet vaarallisten kemikaalien käytössä.*
- *Tavarantoimittajan tehtaalla on auditointikäynnellä paljastunut lapsityövoimaa. Kauppa kuitenkin jatkaa ostojaan entiseen tapaan puuttumatta tähän.*
- *Kauppa ei ole määrittänyt riskimaita, -tuotteita ja -toimittajia eikä se ole asettanut toimittajilleen työelämän ja ihmisoikeuksia koskevia sopimusvaatimuksia. Ostajat tekevät ostopäätöksensä ainoastaan hintaan perustuen. Tavarantoimittajan tehtaissa rikotaan työelämän normeja, mutta yritys ei riskiarviointi- tai seurantajärjestelmiensä puutteellisuudesta johtuen tiedä tätä.*
- *Sopimuskumppani siirtää tuotannon alihankkijalleen, joka ei kuulu ostajan vastuullisuusvalvonnan piiriin. Tämä tulee ostajan tietoon, mutta se ei reagoi olosuhteiden muutokseen vaan jatkaa hankintoja entiseen malliin. Sopimuskumppanin alihankkija rikkoo työelämän normeja.*

Epäsuorat vaikutukset

- *Kaupalla on käytössään toimittajille suunnattu, ihmisoikeuksia koskeva ohjeistus (code of conduct), kauppa on kouluttanut ostajiaan vastuullisuuskysymyksistä, käynyt ohjeiston läpi toimittajiensa kanssa, kouluttaa toimittajiaan ja lisäksi säännöllisesti auditoi toimittajiensa tehtaita. Huolellisessa seurannassa käy kuitenkin ilmi, että alihankkija on harhaanjohtanut auditoreita ja ketjusta paljastuu kuitenkin puutteita työturvallisuudessa sekä palkattomia ylitöiden teettämistä.*

Kauppa ei ole vastuussa kielteisistä ihmisoikeusvaikutuksista silloin kun se joutuu toimittajansa tai muun toimitusketjun alihankkijan huijauksen tai petoksen uhriksi. Sen jälkeen kun asia tulee kaupan tietoon, on sen kuitenkin ryhdyttävä asianmukaisiin toimiin välttääkseen osallisuutensa kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin.

Yhteenvetona voidaan todeta, että keskeisintä päivittäistavarakaupan yritysten kannalta on pyrkimys mahdollisimman hyvään huolellisuuteen riskien arvioinnissa ja valvonnassa sekä reagoiminen esiin tulleisiin puutteisiin. Aktiivisella toiminnalla kauppa voi eliminoida mahdollisen osallisuutensa olla myötävaikuttamassa kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin. Passivisuus ja välinpitämättömyys sen sijaan altistavat sen ihmisoikeusriskeille.

Jotta yritykset voivat välttää joutuvansa edellä mainittujen esimerkkien kaltaisiin tilanteisiin, niiden tulisi noudattaa huolellisuusperiaatetta, jonka toimeenpanon yksityiskohtia käsitellään kappaleessa kolme.

3. OHJEISTUS HUOLELLISUUSPERIAATTEEN NOUDATTAMISEEN

3.1 Huolellisuusperiaate

17. Jotta yritykset voivat tunnistaa, ehkäistä ja lieventää kielteisiä ihmisoikeusvaikutuksia ja määritellä, miten ne puuttuvat niihin, yritysten on suoritettava ihmisoikeuksiin liittyviä huolellisia ennakoarvioiteja. Prosessissa on arvioitava todelliset ja mahdolliset ihmisoikeusvaikutukset, ryhdyttävä toimiin havaintojen perusteella, seurattava toimien suorittamista ja ilmoitettava, miten vaikutuksiin on puututtu. Ihmisoikeuksiin liittyvien huolellisten ennakoarviointien

a) on katettava kielteiset ihmisoikeusvaikutukset, joita yritys voi aiheuttaa tai joihin yritys voi olla osallisena toimintansa seurauksena tai jotka voivat liittyä suoraan sen toimintaan, tuotteisiin tai palveluihin yrityksen liiketoimintasuhteiden vuoksi;

b) monimutkaisuus vaihtelee yrityksen koon, vakavien ihmisoikeusvaikutusten vaaran ja yrityksen toiminnan luonteen ja toimintaolosuhteiden mukaisesti;

c) on oltava jatkuvia, ja niissä on tunnustettava, että ihmisoikeuksia koskevat riskit voivat muuttua ajan kuluessa, kun yrityksen toiminta ja toimintaolosuhteet muuttuvat.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 17

Huolellisuusperiaatteella tarkoitetaan tässä paperissa YK:n periaatteissa kuvattua prosessia asianmukaisesta huolellisuudesta, mitä noudattamalla yritykset voivat paremmin toteuttaa vastuunsa kunnioittaa ihmisoikeuksia. Tällä tarkoitetaan jatkuvaa prosessia, jolla yritykset tunnistavat ja ennaltaehkäisevät haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia, mihin ne saattavat joutua osallisiksi suoraan tai liiketoimintansa kautta, sekä määrittelevät, miten ne puuttuvat niihin. Huolellisuusperiaatteen osa-alueet ovat vaikutusten arviointi, integrointi toimintaan, seuranta ja viestintä sekä mahdollisten epäkohtien ilmetessä toimenpiteet näiden korjaamiseksi. Näitä käsitellään kappaleissa 3.2.–3.5.

3.2. Riskiarviot

18. Ihmisoikeuksia koskevien riskien mittaamiseksi yritysten on tunnistettava ja arvioitava kaikki todelliset tai mahdolliset kielteiset ihmisoikeusvaikutukset, joihin yritykset voivat olla osallisina joko oman toimintansa tai liiketoimintasuhteidensa seurauksena. Tässä menettelyssä on

a) käytettävä sisäistä ja/tai riippumatonta ulkoista ihmisoikeuksiin liittyvää asiantuntemusta;

b) kuultava järkevällä tavalla mahdollisten vaikutusten kohteena olevia ryhmiä tai muita asiaankuuluvia sidosryhmiä yrityksen koon ja toiminnan luonteen ja olosuhteiden mukaisesti.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 18

Ihmisoikeusriskien arvioinnin tulee olla osa hankintaprosessia ja sisältää tuotteen valmistusvaiheen lisäksi myös tuotteen keskeisten raaka-aineiden tuotantoon liittyvät ihmisoikeusriskit. Jos tunnistetaan, että johonkin muuhun tiettyyn raaka-aineeseen liittyy ihmisoikeusriski, tehdään erityisponnisteluja.

Mikäli riskinarvioinnissa tunnistetaan, että tuotteeseen liittyy ihmisoikeusriskejä toimitusketjun ensimmäisen portaan jälkeisissä vaiheissa, kuten esimerkiksi raaka-aineen tuotannossa, tulee ryhtyä asianmukaisiin toimenpiteisiin.

Arviointien tulee olla tehokkaita ja niiden pohjana on hyväksyttävää käyttää esimerkiksi erilaisia riskimaalistoja (esim. World Bank governance index, OECD:n lista kehitysmaista, YK:n vähinten kehittyneiden maiden (LDC) lista, kansallisten ihmisoikeuskeskusten maaprofiilit). On kuitenkin huomattava, että riskejä voi olla myös listattujen riskimaiden ulkopuolella. Jonkin maan jääminen tietyn riskimaalistan ulkopuolelle ei siis tarkoita, että sen voisi jättää kokonaan huomiotta riskejä arvioitaessa. On myös tärkeää tunnustaa, että ihmisoikeustilanteet eri maissa ja alueilla elävät jatkuvasti ja ihmisoikeusriskien arviointi on jatkuva prosessi.

YK:n liike-elämää ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet on hyväksytty vasta vuonna 2011. Käytännössä tämä tarkoittaa, että useat yritysten nykyiset tuotteet, ja tavarantoimittajat on valittu ilman YK:n periaatteissa määritellyn huolellisuusperiaatteen toimeenpanoa. Tällaisten tuotteiden osalta yritysten tulee viipymättä aloittaa raaka-aineiden ihmisoikeusriskien kartoittaminen priorisoiden riskimaissa sijaitsevia tavarantoimittajia. Nämä yrityksen vastuullisuus/ihmisoikeusperiaatteet tulee kommunikoida kaikille tavarantoimittajille ja edellyttää tavarantoimittajilta ihmisoikeusriskien arviointia ja riittäviä toimintamalleja tai menettelytapoja ihmisoikeusriskien vähentämiseksi niiden omassa toiminnassa.

3.3. Toimenpiteet

19. Ihmisoikeusvaikutusten ehkäisemiseksi ja lieventämiseksi yritysten on yhdistettävä erilaisten sisäisten toimintojen ja prosessien osalta suoritetuissa vaikutustenarvioinneissa tehdyt havainnot ja ryhdyttävä asianmukaisiin toimenpiteisiin.

a) Tehokas yhdistäminen edellyttää, että

i) vastuu tällaisiin vaikutuksiin puuttumiselle on osoitettu yrityksessä asianmukaiselle tasolle ja toiminnolle;

ii) sisäinen päätöksenteko, talousarvio-osuudet ja seurantaprosessit mahdollistavat tehokkaan puuttumisen tällaisiin vaikutuksiin.

b) Asianmukaiset toimet riippuvat

i) siitä, aiheuttavatko yritykset kielteisiä vaikutuksia tai ovatko ne osallisina niiden aiheuttamisessa, vai ovatko yritykset osallisina vaikutusten aiheuttamiseen ainoastaan siksi, että vaikutukset liittyvät suoraan yrityksen toimintaan, tuotteisiin tai palveluihin liiketoimintasuhteiden vuoksi;

ii) yrityksen mahdollisuuksista puuttua haitallisiin vaikutuksiin.

22. Jos yritykset ovat havainneet aiheuttaneensa kielteisiä ihmisoikeusvaikutuksia tai olleensa osallisina niiden aiheuttamisessa, yritysten on ryhdyttävä korjaaviin toimenpiteisiin tai tehtävä yhteistyötä näiden vaikutusten korjaamiseksi perusteltujen menettelyjen avulla.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 19 ja 22

Riskien ehkäiseminen

Yritysten on ryhdyttävä asianmukaisiin toimenpiteisiin tehtyjen ihmisoikeusriskiarvioiden perusteella. Mahdollisten kielteisten vaikutusten syntymistä tulee ehkäistä ja jo todellisten tapahtuneiden vaikutusten osalta on ryhdyttävä korjaaviin toimenpiteisiin.

Asianmukaiset toimet riippuvat siitä, saattaisivatko yritykset aiheuttaa kielteisiä vaikutuksia itse tai olla osallisina niiden aiheutumiseen välillisesti.

Lisäksi toimenpiteisiin vaikuttaa yrityksen tosiasialliset mahdollisuudet, --vaikutusvalta--, puuttua haitallisiin vaikutuksiin. Vaikutusvallalla tarkoitetaan tässä kykyä saada vaikutuksen aiheuttava tai sen aiheutumiseen myötävaikuttava osapuoli muuttamaan toimintaansa.

Yrityksen pieni koko tai tästä aiheutuva mahdollinen vaikutusvallan pienuus eivät kuitenkaan poista sen vastuuta ihmisoikeuksien kunnioittamisesta.

Toimenpiteiden pääpaino tulee olla kielteisten ihmisoikeusvaikutusten ehkäisemisessä jo ennen ostojen aloittamista.

Riskien arvioinnissa kuten myös riskien ehkäisemiseksi ja kielteisten ihmisoikeusvaikutusten korjaamiseksi tehtävissä toimenpiteissä on syytä kiinnittää erityistä huomiota haavoittuviin riskiryhmiin kuten esimerkiksi lapset, naiset ja siirtotyöläiset.

Suosituksia ihmisoikeusriskejä ennalta ehkäiseviksi toimiksi

- Yritysten tulee pyrkiä välttämään liikesuhteiden aloittamista niiden tavarantoimittajien kanssa, joiden toiminnassa on vakavia puutteita tai joiden vastuullisuudesta yrityksellä ei ole huolellisuusperiaatteen mukaisesti kerättyä tietoa.
- Ihmisoikeusriskien arvioinnissa tulee kiinnittää erityistä huomiota siihen, että myös tavarantoimittajalla itsellään on käytössään riittävät menettelytavat riskien minimoimiseksi.
- Sopimusvaatimukset ovat yksi keino, millä voidaan pyrkiä varmistamaan, että toimittajat huomioivat havaitut ihmisoikeusriskit toiminnassaan tai ryhtyvät korjaaviin toimiin haitallisten vaikutusten syntyessä.
- Yrityksen tulee arvioida myös omat ostokäytäntönsä. Tarkastelussa tulee kiinnittää huomiota siihen, etteivät ostokäytännöt estä ihmisoikeuksien toteutumista.
- Yrityksen tulee ottaa käyttöön toimittajille suunnattu, ihmisoikeuksia koskeva ohjeistus (*code of conduct*), käydä ohjeisto läpi toimittajien kanssa sekä kouluttaa toimittajia ja omia ostajia.
- Toimittajien tehtaiden säännölliset tarkastukset (auditoinnit).

Auditointi

20. Jotta voidaan varmistaa, että kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin on puututtu, yritysten on seurattava suorittamiensa toimien tehokkuutta. Seurannassa on a) käytettävä perustana asianmukaisia laadullisia ja määrällisiä indikaattoreita; b) käytettävä sekä sisäisistä että ulkoisista lähteistä ja myös vaikutusten kohteena olevilta asianosaisilta saatua palautetta.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 20

Yritysten tulee käyttää huolellisuusperiaatteen kannalta luotettavaksi tunnistettuja toimenpiteitä tavarantoimittajiensa ihmisoikeussitoumusten valvontaan.

Kansainväliset kolmannen osapuolen kriteereihin perustuvat standardoidut järjestelmät ovat aina ensisijaisia vaihtoehtoja uskottavan valvonnan toteuttamiseen. On myös suositeltavaa, että kolmannen osapuolen auditointien luotettavuus on itse riippumattomassa, ulkopuolisessa valvonnassa. Tämä voidaan varmistaa valvonnan ISO 17065 -akkreditoinnilla.

Kolmansia osapuolia edustavien auditointien ja sertifiointien sekä niiden tarjoamien auditointitietokantojen käyttäminen on perusteltua päällekkäisen, tavarantoimittajia kuormittavan, valvonnan välttämiseksi. Suositeltavia auditointijärjestelmiä/sertifiointeja ovat sellaiset, joilla on julkinen kriteeristö, akkreditoitujen valvojien ja joiden kriteerit sisältävät ILO:n perussopimukset ja keskeiset YK:n sopimukset.

Auditointien yhteydessä yritysten tulisi pyrkiä ymmärtämään mahdollisten vaikutusten kohteena olevia asianosaisia kuulemalla heitä suoraan siten, että kuulemisissa otetaan huomioon mahdollinen työntekijöihin kohdistuva painostus, uhkailu ja valmennus (esimerkiksi työnantaja kertoo etukäteen miten kysymyksiin tulee vastata) sekä kielelliset ja mahdolliset muut tehokkaan osallistumisen esteet. Kuultaville tulee varata mahdollisuus puhua vapaasti ilman pelkoa mahdollisista rankaisutoimista. Jos tällaisten olosuhteiden järjestäminen ei ole mahdollista esimerkiksi tähän tarkoitukseen hyvin soveltuvien off-site -haastattelujen kautta, on yritysten hyvä harkita muita kohtuullisia vaihtoehtoja, kuten uskottavien ja riippumattomien asiantuntijoiden käyttöä, mukaan lukien ihmisoikeuksien puolustajat ja muut kansalaisyhteiskunnan toimijat.

Kansainvälisten auditointijärjestelmien ja sertifiointien kriteereissä on myös kehitettävää ja päivittäistavarakaupan on hyvä aktiivisesti olla mukana kehittämässä niitä edelleen sekä tarvittaessa täydentää yritysten omilla lisätoimilla. Tällaisia seikkoja ovat esimerkiksi elämiseen riittävä palkka, järjestäytymisen vapaus maissa, joissa laki rajoittaa ammattiliittojen toimintaa, kohtuulliset ylityöt ja vastuullinen siirtotyöntekijöiden rekrytointi.

Auditoinnit ovat yksi työkalu ihmisoikeustilanteen identifioimiseksi toimitusketjussa. Ennen ja jälkeen auditointia tehtävät toimenpiteet ovat ensiarvoisessa asemassa huolellisuusperiaatteen toteuttamisessa. Olennaista on että auditointien havainnoista keskustellaan toimittajan kanssa ja korjaavien toimenpiteiden tekemistä seurataan.

Yritysten on hyvä koulutuksen kautta pitää huolta oman henkilöstönsä osaamisesta, jotta riskiarvioinnit ja toimittajien seurannat pystytään toteuttamaan.

Valvontajärjestelmään kuulumisen ei vähennä yrityksen veloitetta kunnioittaa ihmisoikeuksia. Järjestelmiin kuulumisen ja niiden veloitteiden noudattaminen ja toimeenpaneminen yrityksen omien riskiarviointien ja käytäntöjen kehittämisen ohella, ovat kuitenkin osoitus siitä, että yritys pyrkii toimimaan huolellisuusperiaatteen mukaisesti ja pyrkii vähentämään riskiä olla osallisena kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin.

Toteutuneet kielteiset vaikutukset

Jos haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia ilmenee, tulee yritysten osallisuutensa mukaisesti vaikuttaa ihmisoikeusvaikutusten korjaamiseen. Yrityksillä tulee olla selkeä suunnitelma siitä, miten epäkohtien paljastuessa toimitaan.

Hankintoja valmistajalta ei tule automaattisesti katkaista ongelmien ilmetessä vaan on ryhdyttävä vuoropuheluun näiden ratkaisemiseksi viipymättä. Aktiivinen vuoropuhelu tavarantoimittajan kanssa asian selvittämiseksi ja korjaamiseksi on tärkeää. Vuoropuhelu voi olla esimerkiksi vierailua tavarantoimittajan luokse tai keskustelujen käymistä kirjallisesti. Harkittaessa ostojen lopettamista on myös toimenpiteen mahdollisia kielteisiä vaikutuksia arvioitava.

Toimenpiteisiin voi kuulua esimerkiksi toimenpidesuunnitelman laatiminen, säännölliset tapaamiset tavarantoimittajan ja sidosryhmien kanssa.

Yrityksen tulee pyrkiä sopimaan toimittajiensa kanssa mihin toimenpiteisiin ryhdytään ja millä aikataululla sekä seurata näiden toimenpiteiden toimeenpanoa. Mitä vakavammasta ihmisoikeusriskistä tai jo toteutuneesta vaikutuksesta on kyse, sitä nopeammin korjaaviin toimenpiteisiin on ryhdyttävä. Yrityksen tulee saada toimittajaltaan todistettavia selvityksiä siitä, että se on ryhtynyt havaittujen puutteiden korjaamiseen.

Jos yrityksen vaikutusvalta yksin on pieni, sen tulisi pyrkiä kasvattamaan sitä yhteistyöllä muiden relevanttien toimijoiden kanssa. Vaikutusvaltaa voi hakea esimerkiksi yhteistyöstä muiden yritysten kanssa eri vastuullisuusjärjestelmien kautta kilpailulainsäädäntö huomioon ottaen.

Tilannesidonnaisuus

23. Yritysten on kaikissa tilanteissa

- a) noudatettava sovellettavaa lainsäädäntöä ja kunnioitettava kansainvälisesti tunnustettuja ihmisoikeuksia toimintapaikastaan riippumatta;
- b) etsittävä keinoja kunnioittaa kansainvälisesti tunnustettuja ihmisoikeusperiaatteita tilanteissa, joissa vaatimukset ovat ristiriidassa keskenään;
- c) suhtauduttava törkeiden ihmisoikeusloukkausten aiheuttamiseen tai niihin osallistumiseen lainsäädännön noudattamista koskevana kysymyksenä toimintapaikastaan riippumatta.

24. Jos todellisiin ja mahdollisiin ihmisoikeusvaikutuksiin puuttumista koskevat toimenpiteet on asetettava tärkeysjärjestykseen, yritysten on ensin pyrittävä estämään ja lieventämään kaikista vakavimpia vaikutuksia tai sellaisia vaikutuksia, joiden osalta toiminnan viivästyminen tekisi niistä peruuttamattomia.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 23–24

Vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia koskee kaikkia tilanteita. Yritysten toimintaan ja liiketoimintasuhteisiin liittyvät ihmisoikeusriskit kuitenkin vaihtelevat usein niiden toimintaolosuhteiden mukaan. Nämä olosuhteet voivat aiheuttaa yrityksille erityisiä haasteita niiden yrittäessä täyttää vastuunsa.

Vaikka valtio ei panisi toimeen asiaankuuluvia kansallisia lakeja tai kansainvälisiä ihmisoikeuksiin liittyviä sitoumuksiaan, tai omalla toiminnallaan tai toimimattomuudellaan syyllistyisi ihmisoikeuksien loukkaamiseen, yritysten odotetaan silti kunnioittavan ihmisoikeuksia. Maissa, joissa kansalliset lait, säädökset ja/tai toimintatavat ovat ristiriidassa kansainvälisesti tunnustettujen ihmisoikeuksien kanssa, yritysten tulisi löytää keinot kunnioittaa kansainvälisesti tunnustettuja ihmisoikeuksia mahdollisimman kattavasti, kansallisia lakeja kuitenkin samalla rikkomatta. Tällaiset tapaukset ovat kuitenkin varsin harvinaisia. Esimerkkinä voidaan mainita tilanne, jossa työntekijöiden vapaa järjestäytyminen ei ole sallittua. Tällöinkin tulisi pyrkiä löytämään muita asianmukaisia tapoja työntekijöiden osallistamiseen. On myös syytä korostaa, että lainsäädännön vaatimusten ylittäminen ei tarkoita lainsäädännön rikkomista.

Yritysten tulisi noudattaa erityistä huolellisuutta toimiessaan konfliktialueilla tai tehdessään hankintoja yrityksiltä, jotka toimivat konfliktialueilla. Riski joutua osalliseksi vakaviin ihmisoikeusloukkauksiin on konfliktialueilla mahdollisesti suurempi. Konfliktit voivat liittyä mm. maa-alueen tai koko valtion alueen hallitsemiseen tai luonnonvarojen hallintaan. Yritysten tulisi ihmisoikeusriskiarvioissaan kiinnittää huomioita mm. YK:n ihmisoikeusseurantajärjestelmän raportteihin ja päätöksiin sekä mahdollisuuksien mukaan alueellisten ihmisoikeusseurantamekanismien raportteihin ja päätöksiin.

3.4. Viestintä

21. Jotta yritykset voivat antaa selvityksen siitä, miten ne ovat puuttuneet ihmisoikeusvaikutuksiinsa, yritysten on valmistauduttava tiedottamaan asiasta ulkoisesti, erityisesti jos vaikutusten kohteena olevat asianosaiset ovat nostaneet itse tai heidän puolestaan on nostettu vaikutuksia esille. Yritysten, joiden toimintaan tai toimintaolosuhteisiin liittyy vakavien ihmisoikeusvaikutusten riski, on raportoitava virallisesti siitä, miten ne puuttuvat näihin vaikutuksiin. Näiden ilmoitusten on aina

- a) vastattava muodoltaan ja säännöllisyydeltään yrityksen ihmisoikeusvaikutuksia ja oltava tarkoitettujen yleisön saatavilla;
- b) tarjottava tietoja, jotka riittävät yrityksen toimien asianmukaisuuden arvioimiseksi kyseessä olevan ihmisoikeusvaikutuksen osalta;
- c) oltava vaarantamatta asianosaisia, henkilöstöä tai perusteltuja kauppasalaisuuteen liittyviä vaatimuksia.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 21

Hankintaketjujen vastuullisuustyön organisointi

Yritysten tulee kertoa, miten vastuullisuustyö on järjestetty niiden omassa organisaatiossa: kenellä on ylin vastuu vastuullisuuskysymysten huomioon ottamisesta, miten vastuullisuus on otettu huomioon eri toimintayksiköiden ohjeissa ja toimintatavoissa ja miten ja missä muodossa vastuullisuustyöstä viestitään sidosryhmille.

Avoimuus

Yritysten tulee pyydettyäessä, olemassa olevien sopimusvelvoitteidensa rajoissa ja kilpailulait huomioon ottaen, pyrkiä selvittämään ja antamaan tietoa markkinoimiensa tuotteiden raaka-aineista ja niiden tuottajista, valmistajista ja prosessoijista. Hankintaketjujen avoimuuden lisääminen on tärkeä tavoite ja tulee huomioida sopimusmallien kehittämisessä. Avoimuus on tärkeää jotta yrityksen sidosryhmät voivat saada tietoa yrityksen toimitusketjusta sekä tuoda yrityksen tietoon mahdollisia toimitusketjuun liittyviä ihmisoikeusloukkauksia.

3.5. Valitusmekanismit

29. Jotta mahdollisiin valituksiin voidaan puuttua varhain ja jotta ne voidaan korjata suoraan, yritysten on otettava käyttöön kielteisistä vaikutuksista mahdollisesti kärsiville yksilöille ja yhteisöille suunnatut tehokkaat toimintatason valitusmekanismit tai osallistuttava niiden toimintaan.

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, no. 29

Tämän paperin laatimiseksi käydyissä keskusteluissa päädyttiin siihen johtopäätökseen, että tehokkaiden toimintatason valitusmekanismien käyttö yrityksissä on vielä vähäistä ja niihin liittyy ratkaisemattomia haasteita esimerkiksi pitkien hankintaketjujen vuoksi. Yrityksiä ja ammattiliittoja,

kansalaisjärjestöjä ja viranomaisia kannustetaan olemaan aloitteellisia tehokkaiden valitusmekanismien kehittämiseksi, jotta niitä voitaisiin käyttää yksittäisiä tehtaita ja asiakkaita kattavammin.

4. JATKOTOIMENPITEET

Päivittäistavarakaupan pyöreän pöydän keskusteluun osallistuneet tahot arvioivat ja keskustelevat syksyllä 2016 siitä, miten tämä paperi on toiminut ohjeistuksena YK:n periaatteiden huolellisuusperiaatteen noudattamiseksi. Arviointikokouksen kutsuu koolle työ- ja elinkeinoministeriö yhteistyössä ulkoasiainministeriön kanssa.

Yllä mainitun arvioinnin yhteydessä voidaan keskustella myös ohjeistuksen edelleen kehittämisestä tai laajentamisesta kattamaan muutakin toimintaa kuin yksinomaan hankintaketjuja. Keskusteluissa mukana olleita tahoja kannustetaan myös muuhun yhteistyöhön ja vuoropuheluun yrityksiin ja ihmisoikeuksiin liittyvissä kysymyksissä keskenään sekä muiden relevanttien sidosryhmien kanssa.

Keskustelussa mukana olleet osapuolet kutsuvat myös muita tahoja liittymään mukaan ja jakamaan tämä yhteinen näkemys huolellisuusperiaatteen noudattamisesta päivittäistavarakaupan hankintaketjuissa.

YHTEISEN NÄKEMYKSEN JAKAVAT

<i>Yritykset</i>	<i>Järjestöt</i>	<i>Ministeriöt</i>
Kesko Oyj	FIBS	Työ- ja elinkeinoministeriö
Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta (SOK)	Finnwatch ry	Ulkoasiainministeriö
Tuko Logistics Osuuskunta	Kaupan liitto ry	
Tokmanni Oy (4.4.2017 alkaen)	Palvelualojen ammattiliitto ry	
	Reilu kauppa ry	
	Suomen ammattiliittojen solidaarisuuskeskus, SASK ry	

¹ Tässä paperissa käytetään synonyymeinä termejä hankintaketju ja toimitusketju.

² Pyöreän pöydän keskusteluihin osallistui yritysten edustajia (Kesko oyj, vastuullisuusjohtaja Matti Kalervo ja yhteiskuntavastuupäällikkö Marjut Lovio; SOK, vastuullisuuspäällikkö Sanni Pekkala ja vastuullisuusjohtaja Lea Rankinen; Tuko Logistics, tuotelaatupäällikkö Pirjo Heiskanen); järjestöjen edustajia (FIBS, päällikkö Ulla Roiha ja toiminnanjohtaja Mikko Routti; Finnwatch ry, toiminnanjohtaja Sonja Vartiala; Kaupan liitto, Muotikaupan Liiton toimitusjohtaja Tuula Loikkanen; Palvelualojen ammattiliitto ry, kv. koordinaattori Mari Taivainen ja sopimusasiantuntija Mikko Hietaranta; Reilu kauppa ry, toiminnanjohtaja Janne Sivonen; Suomen ammattiliittojen solidaarisuuskeskus, hallituksen puheenjohtaja Henri Lindholm, viestintäpäällikkö Jukka Pääkkönen ja toiminnanjohtaja Janne Ronkainen) sekä viranomaisten edustajia (työ- ja elinkeinoministeriö, neuvotteleva virkamies Jorma Immonen ja ylitarkastaja Linda Piirto; ulkoasiainministeriö, kehityspolitiikan neuvonantaja Linda Ekholm, ma. avustaja Marjaana Hyppönen, apulaisosastopäällikkö Ilkka Saarinen, kehityspolitiikan neuvonantaja Suvi Virkkunen, kaupallinen neuvos Kent Wilska). Keskustelujen puheenjohtajana toimi ihmisoikeuskeskuksen ma. toiminnanjohtaja Kristiina Kouros, varapuheenjohtajana Kent Wilska ulkoasiainministeriöstä. Paperista järjestettiin huhti–toukokuussa 2015 julkinen kuulemiskierros, josta saadut kommentit otettiin huomioon paperin työstämisessä.

³ Yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet: Yhdistyneiden kansakuntien "suojele – kunnioita – korjaa" -kehysten toimeenpano. TEM 36/2013. Mahdollisten tulkinnanvaraisten kohtien osalta kannattaa suomenkielisten käännösten rinnalla käyttää englanninkielistä alkuperäistä tekstiä. Alkuperäinen englanninkielinen versio löytyy osoitteesta http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.

⁴ Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia: tulkintaopas. Ihmisoikeuskeskus, Helsinki 2014.